

Ūdens maksājumu politikas instrumenti

1. DRN par ūdens resursu ieguvī, lietošanu, piesārņošanu, atkritumu apglabāšanu

Normatīvie akti nosaka, kādos gadījumos ūdens lietotājiem ir nepieciešama ūdens resursu lietošanas atļauja, A vai B kategorijas piesārņojošās darbības atļauja, vai C kategorijas pasārņojošās darbības apliecinājums. Atļaujas/apliecinājuma turētājiem par ūdens resursu ieguvī, lietošanu un piesārņošanu jāmaksā dabas resursu nodoklis. Tā pamatmērķi noteikti likumā „Par dabas resursu nodokli” un tie ir:

- veicināt dabas resursu ekonomiski efektīvu izmantošanu un ierobežot vides piesārņošanu;
- veicināt jaunu, vidi saudzējošu tehnoloģiju ieviešanu;
- atbalstīt tautsaimniecības ilgtspējīgu attīstību;
- finansiāli nodrošināt vides aizsardzības pasākumus.

Atbrīvojumi no DRN samaksas noteikti par ūdeņu lietošanu (caurplūdi) zivsaimniecības objektos, zivju audzētavās un dīķsaimniecībās.

Saistībā ar ūdeņu izmantošanu jāatzīmē, ka DRN jāmaksā arī par atkritumu apglabāšanu.

Dabas resursu nodokļa likums nosaka nodokļa likmes un to, ka nodoklis jāmaksā par faktiskajiem ūdens izmantošanas (ieguves, lietošanas un piesārņošanas) un atkritumu apglabāšanas apjomiem, diferencējot likmes atkarībā no iegūtā ūdens, piesārņojuma vai atkritumu veida (skat. 1. – 4.tabulu). Gadījumos, kad ūdens ieguve, lietošana vai piesārņošana tiek veikta bez nepieciešamās atļaujas/apliecinājuma, vai virs limitos noteiktā apjoma, DRN likmi piemēro desmitkārtšā apmērā.

1. tabula. **DRN likmes par ūdeņu ieguvī.** Avots: Dabas resursu nodokļa likuma 2.pielikums, 09.07.2020. likuma redakcijā, kas stājās spēkā 01.08.2020.

Nr.p.k.	Ūdeņu ieguves avots vai ūdeņu veids	Likme līdz 31.12.2016., EUR / m ³	Likme no 01.01.2017., EUR / m ³
1.	Virszemes ūdeņi	0.009	0.013
2.	Pazemes ūdeņi, arī saldūdeņi un avotu ūdeņi, ko izmanto ūdensapgādē:		
2.1.	augstas vērtības pazemes ūdens	0.04	0.05
2.2.	vidējas vērtības pazemes ūdens	0.03	0.041
2.3.	zemas vērtības pazemes ūdens	0.014	0.02
3.	Ārstnieciskie minerālūdeņi vai minerālūdeņi, kurus izmanto ārstniecībā termālās vai ūdensdziedniecības iestādēs ūdens ieguves teritorijā	0.14	0.28
4.	Pazemes ūdeņi, arī saldūdeņi, minerālūdeņi un avotu ūdeņi, ko realizē tālāk:*		
4.1.	augstas vērtības pazemes ūdens	1.42	1.85
4.2.	vidējas vērtības pazemes ūdens	0.85	1.11
4.3.	zemas vērtības pazemes ūdens	0.43	0.56

* Nodokļa likmju grupām atbilstošie pazemes ūdeņu veidi noteikti MK not. Nr.404 (19.06.2007.) 3.pielikumā.

2. tabula. **DRN likmes par ūdeņu piesārņošanu.** Avots: Dabas resursu nodokļa likuma 5.pielikums, 09.07.2020. likuma redakcijā, kas stājās spēkā 01.08.2020.

Nr.p.k.	Piesārņojošo vielu klasifikācija pēc bīstamības klases	Likme, EUR par tonnu
1.	Nebīstamās vielas	5.50
2.	Suspendētās vielas (nebīstamās)	14.23
3.	Vidēji bīstamās vielas (tostarp N_{kop} un QSP), izņemot P_{kop}	42.69
4.	Bīstamās vielas	11 382.97
5.	Īpaši bīstamās vielas	71 143.59
6.	Kopējais fosfors (P_{kop})	270.00

3. tabula. **DRN likme par ūdens resursu lietošanu elektroenerģijas ražošanai HES.** Avots: Dabas resursu nodokļa likuma 19.¹.pants, 09.07.2020. likuma redakcijā, kas stājās spēkā 01.08.2020.

Nr.p.k.	Hidroelektrostacijas veids	Likme
1.	Hidroelektrostacija, kuras hidromezgla kopējā uzstādītā jauda ir mazāka par 2 MW	0.00853 EUR par 100 m ³ hidrotehniskajai būvei caurplūdušā ūdens
2.	Hidroelektrostacija, kuras hidromezgla kopējā uzstādītā jauda ir lielāka par 2 MW	0.00853 EUR par 100 m ³ hidrotehniskajai būvei caurplūdušā ūdens

4. tabula. **DRN likmes par atkritumu apglabāšanu no 2017. gada 1. janvāra.** Avots: Dabas resursu nodokļa likuma 3.pielikums, 09.07.2020. likuma redakcijā, kas stājās spēkā 01.08.2020.

Nr.p.k.	Atkritumu veids	Likme, EUR par tonnu			
		01.01.2017-31.12.2017	01.01.2018-31.12.2018	01.01.2019-31.12.2019	No 01.01.2020
1.	Sadzīves atkritumi un ražošanas atkritumi, kas nav uzskatāmi par bīstamiem atkritumiem atbilstoši normatīvajiem aktiem par atkritumu klasifikatoru un īpašībām, kuras padara atkritumus bīstamus	25.00	35.00	43.00	50.00
2.	Bīstamie atkritumi un ražošanas atkritumi, kas ir uzskatāmi par bīstamiem atkritumiem atbilstoši normatīvajiem aktiem par atkritumu klasifikatoru un īpašībām, kuras padara atkritumus bīstamus	45.00	50.00	55.00	60.00

DRN maksājumus par ūdens resursu ieguvu un piesārņošanu un atkritumu apglabāšanu ieskaita:

- 60% – valsts pamatbudžetā, no kura tiek uzturēts Latvijas vides aizsardzības fonds (LVAF);
- 40% – to vietējo pašvaldību vides aizsardzības speciālajos budžetos, kuru teritorijā tiek veikta attiecīgā darbība.

DRN maksājumus par ūdens resursu lietošanu elektroenerģijas ražošanai hidroelektrostacijā, kā arī par prettiesisku dabas resursu ieguvu un lietošanu, ieskaita valsts pamatbudžetā.

Kopējie DRN ieņēmumu apjomi atspoguļoti 5.tabulā.

5. tabula. **Kopējie DRN ieņēmumi Latvijā.** Avots: FM, 2020. g.

	2014.g. (fakts)	2015.g. (fakts)	2016.g. (fakts)	2017.g. (fakts)	2018.g. (fakts)	2019.g. (fakts)	2020.g. (plāns)*
DRN ieņēmumi, milj. EUR	20,1	21,7	17,9	25,6	30,1	30,4	37,9
t.sk. valsts budžetā	10,0	11,4	9,8	16,6	18,8	17,6	30,9
t.sk. pašvaldību speciālajā budžetā	10,1	10,3	8,0	9,0	11,4	12,9	7,0

* Saskaņā ar likumu "Par valsts budžetu 2020. gadam".

Saskaņā ar DRN likumu, visi DRN ieņēmumi ir izmantojami, lai finansētu tikai tādus projektus un pasākumus, kas saistīti ar vides aizsardzību, bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu, vides monitoringu, atkritumu apsaimniekošanu, dabas resursu izpēti vai atjaunošanu. „Piesārņotājs maksā” principa īstenošanai ūdens resursu apsaimniekošanā būtu jānodrošina, ka DRN ieņēmumi, kas gūti no ūdens izmantošanas (par ūdens ieguvu, piesārņojošo vielu novadīšanu, ūdens lietošanu HES) un daļēji atkritumu apglabāšanas, tiktu izlietoti ūdens izmantošanas radīto slodžu negatīvās ietekmes uz ūdeņu stāvokli mazināšanai.

Pētījums par to, vai esošās DRN likmes **stimulē racionālu ūdens izmantošanu** hidroelektroenerģijas ražošanas un decentralizēto kanalizācijas sistēmu ekspluatācijas jomā, ir veikts 2019. gadā (pētījuma pasūtītājs VARAM, izpildītājs SIA “Ernst & Young Baltic”¹).

Pētījumā tika izvērtēta DRN likmes un aprēķina kārtības par ūdens resursu lietošanu elektroenerģijas ražošanai HES efektivitāte un analizēts, vai nodokļa piemērošana ir efektīvāks veids kā kompensēt HES ekspluatācijas ietekmi uz vides kvalitātes mērķu sasniegšanu. Galvenie secinājumi attiecībā uz DRN piemērošanu **HES darbībā**:

1. DRN piemērošanas ūdens resursu lietošanai hidroenerģijas ražošanai HES galvenais mērķis ir veicināt ūdens resursu efektīvu izmantošanu, respektīvi, mainīt nodokļu maksātāju rīcību un motivēt tos ūdeni izmantot efektīvāk, kā arī ar šī maksājuma palīdzību nosegt HES kā ūdens pakalpojuma radītās vides izmaksas;
2. MK noteikumos Nr. 404 paredzētā kārtība HES caurplūdušā ūdens daudzuma aprēķināšanai nemotivē nodokļa maksātājus ūdens resursus izmantot efektīvāk. Secinājumi attiecībā uz nodokļa likmes atbilstību HES darbības kā ūdens pakalpojuma izmaksu (t.i., finansiālo, resursu un vides izmaksu) segšanai nevar tikt izdarīti, jo nav pieejama šādu izmaksu ekonomiskā analīze, lai spētu novērtēt vai spēkā esošā likme ir atbilstīga šīm izmaksām;
3. MK noteikumu Nr.404 211.pantā iekļautā formula, kas paredz nodokļa samazināšanos, palielinoties ūdens krituma augstumam (jo samazinās patērētais ūdens daudzums, kas nepieciešams 1 kWh elektroenerģijas saražošanai), neatspoguļo konkrētā nodokļa maksātāja videi nodarīto kaitējumu, bet drīzāk norāda uz to, cik efektīvi šis ūdens tiek izmantots. Tādējādi šī formula tiešā veidā neveicina vides tiesību pamatprincipa “piesārņotājs maksā” izpildi, jo nodokļa apmērs nav atkarīgs no nodokļa maksātāja videi nodarītā kaitējuma apmēra, bet gan no ūdens resursu izmantošanas efektivitātes;
4. Ar mērķi panākt līdzsvaru starp ūdens izmantošanas efektivitāti un nodokļu maksātāju videi nodarīto kaitējumu, kā arī nostādīt nodokļa maksātājus (lielās un mazās HES) vienlīdzīgā situācijā, būtu ieteicams ieviest diferencētās likmes par ūdens resursu izmantošanu elektroenerģijas ražošanai HES, kas atkarīgas no HES ūdens krituma augstuma.

¹ Dabas resursu nodokļa likmju piemērošanas efektivitātes izvērtēšana. SIA “Ernst & Young Baltic”, 2019.
<https://www.varam.gov.lv/lv/dabas-resursu-nodokla-likmju-piemerosanas-efektivitates-izvertesana-sia-ernst-young-baltic-2019>

Tāpat pētījuma ietvaros tika izvērtēts, vai nodokļa piemērošana būtu efektīvs veids kā motivēt **decentralizēto kanalizācijas sistēmu** lietotājus ierīkot pieslēgumu centralizētajai kanalizācijas sistēmai. Tika secināts, ka:

1. DRN piemērošana decentralizēto kanalizācijas sistēmu īpašniekiem nebūtu efektīvākais veids kā tos motivēt pieslēgties centralizētajām kanalizācijas sistēmām;
2. Pat, ja nodokļa ieviešanai tomēr būtu pamats (piem., ūdens pakalpojums radītu vides izmaksas), tad nodoklis, līdzīgi kā attiecībā uz centralizēto kanalizācijas pakalpojumu sniedzējiem, tiktu maksāts par piesārņojošu vielu emisiju vidē, un decentralizēto kanalizācijas sistēmu īpašnieku DRN izmaksas būtu nebūtiskas, tādēļ, nodoklis visdrīzāk nemotivētu iedzīvotājus pieslēgties centralizētajai kanalizācijas sistēmai;
3. Efektīvāks līdzeklis ar mērķi nodrošināt šo prasību izpildi būtu stingru sodu piemērošana. Tāpat arī iedzīvotājus varētu motivēt pieslēgties, paredzot līdzfinansējumu nekustamā īpašuma pieslēgšanai centralizētajai kanalizācijas sistēmai vai saskaņā ar Nekustamā īpašuma nodokļa likuma 31. panta otrajā daļā paredzēto iespēju, nosakot nekustamā īpašuma nodokļa likmi vai likmes, piemērot teritorijas attīstības un teritorijas sakārtošanas principu, saskaņā ar kuru pašvaldība var izmantot nodokļa likmi savas teritorijas attīstības veicināšanai un sakārtošanai. Pieslēgšanos varētu veicināt arī centralizēto kanalizācijas pakalpojumu sniedzēji, piedāvājot pieslēguma izveides izmaksas segt pa daļām, t.i., sadalīt maksājumu un to atmaksāt konkrētā laika periodā nevis uzreiz vienā maksājumā, kā arī cita veida atvieglojumus mazāk nodrošinātam personām.

2. Kompensācija par kaitējumu zivju resursiem

Saimnieciskās darbības rezultātā zivju resursiem nodarītie zaudējumi tiek kompensēti saskaņā ar MK not. Nr.188 (08.05.2001.) Šie noteikumi attiecas uz saimniecisko darbību, kuru veicot tiek nodarīts zaudējums zivju resursiem, tai skaitā, uz hidrotehnisko būvju celtniecību un ekspluatāciju, ūdenstilpju (upju, ezeru, ūdenskrātuvju), ostu, kuģošanas ceļu un kanālu padziļināšanu, spridzināšanas darbiem ūdeņos, grunts ņemšanu un izgāšanu, ūdenstilpju regulēšanu, kā arī uz saimnieciskās darbības izraisītām avārijām vai negadījumiem un citām darbībām, kas ietekmē zivju resursus.

Saskaņā ar noteikumiem, zivju resursiem nodarītajā zaudējumā ietver gan tiešos zivju resursu zudumus, gan netiešos zaudējumus, kas radušies zivju barības objektu, zivju dabīgo nārsta vietu un dzīvotņu zuduma dēļ, tai skaitā zaudējumus, kas radušies, samazinoties ūdenstilpes zivsaimnieciskajai produktivitātei.

Nodarīto zaudējumu kompensē:

- samaksājot par zivju resursu zaudējumiem, vai sedzot izdevumus, kas nodrošina zivsaimnieciskajā ekspertīzē noteikto pasākumu veikšanu;
- samaksājot mākslīgi pavairoto zivju mazuļu audzēšanas izdevumus;
- ielaižot attiecīgajā ūdenstilpē zivju mazuļus.

Līdzekļi no kompensācijām par zivju resursiem nodarītajiem zaudējumiem tiek pārskaitīti valsts pamatbudžeta ieņēmumos „Zivju fonda” veidošanai. Fonda līdzekļus izlieto tādu pasākumu finansēšanai, kas sekmē zivju resursu saglabāšanu un atjaunošanu – zivju atražošanas un aizsardzības pasākumu nodrošināšanai, zinātnisko pētījumu finansēšanai, kas saistīti ar zivju resursu izpēti, kā arī piesārņojuma un saimnieciskās darbības ietekmes uz zivju resursiem izpēti. Tādejādi attiecībā uz zivju resursiem nodarīto kaitējumu tiek ievērota „piesārņotājs maksā” principa īstenošana.

Kopējie „Zivju fonda” izdevumu apjomi atspoguļoti 6.tabulā.

6. tabula. **Kopējie Zivju fonda izdevumi Latvijā.** Avots: FM, 2020. g.

	2013. g. (izpilde)	2014. g. (izpilde)	2015. g. (izpilde)	2016. g. (izpilde)	2017. g. (izpilde)	2018. g. (izpilde)	2019. g. (izpilde)	2020. g. (plāns)
Kopējie izdevumi, EUR	288 476	519 762	702 248	682 432	706 909	891 466	903 156	925 500

3. Instrumenti centralizēto ūdensapgādes un kanalizācijas pakalpojumu lietotāju pienācīgam ieguldījumam izmaksu segšanā un ūdens resursu racionālai izmantošanai

Attiecībā uz centralizētajiem ūdensapgādes un kanalizācijas pakalpojumiem, ūdens lietotāju pienācīgu ieguldījumu ūdens pakalpojumu izmaksu segšanā nodrošina vienoti tarifi visām lietotāju grupām, savukārt stimulu ūdens resursu racionālai izmantošanai nodrošina maksāšana par faktisko patēriņu pēc ūdens skaitītāja.

Normatīvie akti paredz noteikt vienādus tarifus visām patērētāju grupām. Saskaņā ar otro UBA plānu (2016.-2021. gadam) izstrādes vajadzībām veiktās ūdensapgādes un kanalizācijas pakalpojumu sniedzēju aptaujas² datiem (2014. gada augustā – oktobrī), 2013. gadā tikai ļoti retos gadījumos pakalpojumu sniedzēji piemērojuši atšķirīgus tarifus dažādām patērētāju grupām. Līdz ar to, var teikt, ka kopumā tiek īstenots princips par dažādu lietotāju pienācīgu ieguldījumu šo ūdens pakalpojumu izmaksu segšanā.

Atbilstoši aptaujas rezultātiem, tiem lietotājiem, kuriem nav uzstādīti ūdens skaitītāji, samaksai par ūdeni tiek piemērotas noteiktas patēriņa normas, tostarp vadoties pēc mājokļu labiekārtojuma apstākļiem. Aptaujas dati liecināja, ka pie 2013. gada tarifu līmeņa samaksa pēc ūdens skaitītājiem veicināja taupīgāku ūdens resursu izmantošanu.

Trešo UBA plānu (2022.-2027. gadam) izstrādē izmantoti 2020. gada sākumā veiktās ūdenssaimniecības pakalpojumu sniedzēju aptaujas rezultāti, kas ir arī Notekūdeņu apsaimniekošanas un Ūdensapgādes investīciju plānu 2021.-2027. gadam (skat. 8.A.d pielikumu) izstrādē izmantotais informācijas avots. Aptauju pēc VARAM pasūtījuma veica SIA "ISMADE". Anketas sadaļa "Ekonomiskais novērtējums" ietver jautājumus par notekūdeņu savākšanas un attīrīšanas tarifu, kā arī par dzeramā ūdens ieguves un piegādes tarifu.

Viens no SIA "ISMADE" veiktā izvērtējuma uzdevumiem bija novērtēt ūdenssaimniecības jomas ekonomiskos rādītājus un esošos ūdenssaimniecības pakalpojumu tarifus, kā arī to īpatsvaru mājsaimniecības ieņēmumos. Kopējie secinājumi aprakstīti Notekūdeņu apsaimniekošanas investīciju plāna 2021.-2027. gadam 6.4.2. nodaļā "Ūdenssaimniecības pakalpojumu sniedzēju infrastruktūras finansēšanas mehānismi, ņemot vērā to statusu".

Veicot aptaujāto 74 aglomerāciju novērtējumu, kā viens no kritērijiem tika noteikts ūdenssaimniecības tarifa īpatsvars pret vidējo mājsaimniecības ienākumu (%) – šajā kritērijā tika vērtēts tarifa apjoms pret iedzīvotāju maksātspēju, attiecīgi, vai sabiedrisko pakalpojumu sniedzējs var turpināt investīciju ieguldīšanu, ņemot vērā komplekso ūdensapgādes un kanalizācijas tarifu. Pēc Pasaules bankas pētījuma, ūdenssaimniecības tarifam tuvojoties 4% sliekšnim no mājsaimniecības kopējiem maksājumiem, maksātspēja būtu apdraudēta. 71 aglomerācijā (96%) tarifs pēc pieņemtās metodoloģijas atbilstoši reģiona vidējam mājsaimniecības ienākumam ir zemāks par 2%. Tikai 3 aglomerācijās (Skrunda, Baltezers, Priekuļi) mājsaimniecību vidējais maksājums svārstās no 2 līdz 3%.

Būtiski, ka pēc 2007.-2013. gada ES finanšu plānošanas perioda beigām, 88 KF līdzfinansēto ūdenssaimniecības projektu tehniski ekonomiskajos pamatojumos ūdenssaimniecības pakalpojumu tarifu amplitūda pret vidējo mājsaimniecības maksājumu svārstījās no 0,8% līdz pat 5,5% (Malta), tikai

² Centralizēto ūdensapgādes un kanalizācijas pakalpojumu sniedzēju aptauja. - [s.l.] : AKTīVS; LVGMC; VARAM, 2014.

aptuveni 30% gadījumu nepārsniedzot 2% sliekšni³. Tas liecināja par to, ka ūdenssaimniecības uzņēmumiem būs grūtības rast finansējumu to esošās darbības ietvaros ar mērķi ieguldīt jaunās investīcijās ūdenssaimniecībā.

Jāsecina, ka 2020. gadā (saskaņā ar anketēšanas datiem) ir būtiski mainījusies tarifa īpatsvara proporcija pret mājsaimniecības maksājumu lielumu, jo pēdējos gados ievērojami ir kāpuši mājsaimniecību vidējie ienākumi. Piemēram, minimālā alga valstī ir palielinājusies no 320 EUR/mēnesī (kopš 01.01.2014) līdz 430 EUR/mēnesī (no 01.01.2018) vai par 35%. Savukārt vidējā alga valstī ir pieaugusi no 742 EUR/mēnesī (2014. g.) līdz vidēji 1076 EUR/mēnesī (2019. gadā)⁴, vai pieaugums vidēji par 45%.

Tādējādi ir secināms, ka tarifu kāpums pēdējos gados ir bijis ievērojami mazāks par vidējo mājsaimniecībās ienākumu kāpumu, kas arī pamato anketēšanās rezultātā iegūtos datus, kur 96% pētāmo aglomerāciju tarifs nepārsniedz 2% no vidējiem mājsaimniecību ienākumiem. Atbilstoši 2020. gada sākumā iegūtajiem datiem, ūdenssaimniecības pakalpojumu izmaksu īpatsvars pret mājsaimniecības ieņēmumiem ir novērtēts kā zems, līdz ar to pastāv potenciāls turpmāku investīciju īstenošanai, piesaistot finansējumu caur pakalpojumu tarifu, cik tālu to pieļauj pastāvošā tarifu aprēķināšanas metodika. Tomēr jāņem vērā, ka ekonomiskā situācija valstī ir mainīga un turpmākajos gados mājsaimniecības ienākumu augšupeja sabremzēsies, 2020. un 2021. gadā valstī esošās ārkārtas situācijas dēļ.

³ Promocijas darbs. Latvijas ūdenssaimniecības attīstība Eiropas Savienības līdzfinansējuma kontekstā. Jurijs Spiridonovs, 2.pielikums. Pieejams tīmekļa vietnē:

https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5039/13869-Jurijs_Spiridonovs_2014.pdf?sequence=1

⁴ Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams tīmekļa vietnē:

https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/meklet?keyword=vid%C4%93j%C4%81+alga+valst%C4%AB&publication_date%5Bmin%5D=&publication_date%5Bmax%5D=